

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

שעור מוריני הרב גנס שליט"א שבת במדבר ס"ח:

א] שעות היום שמסרו חז"ל נמנים מעלות השחר או מהנץ

נחלקו האחרונים איך לחשב את שעות היום שמסרו לנו חז"ל, האם מעלות השחר עד צאת הכוכבים, או מהזריחה עד השקיעה. דעת הב"ח ותרומת הדשן והרבה אחרונים לחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים, וכן הם פשוט דברי התוס' (פסחים יא:): ואכמ"ל, ומאידך הלבוש הלחם תמודות והשלטי גבורים נקטו לחשב מהזריחה עד השקיעה, וכשיטה זו נקטו הגר"א והגר"ז.

ב] חידושו של המג"א דבק"ש לכו"ע מונים מעלות השחר

המגן אברהם, אף שלא הכריע בין השיטות (ע' בדבריו סימן נ"ח וסימן רל"ג וסימן תמ"ג), חידש שלענין קריאת שמע לכו"ע מנין השעות הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, וראייתו ממה שמבואר בברכות (דף ג:): דמנין שעות היום לענין קריאת שמע מתחיל מידעם סיום משמרות המלאכים האומרים שירה בלילה, והלא מבואר שם בתוס' (דף ג. ד"ה למאן) שהמשמרות מסיימות בעלות השחר, הרי שלכו"ע שעות היום לענין קריאת שמע מתחילות בעלות השחר.

ג] דעת הגר"א והחזו"א בהנ"ל

ואולם ודאי שחידוש זה של המג"א קשה להבנה, דאיך יתכן שחז"ל ידברו באותו מטבע לשון, ובכל מקום כוונתם מהנץ החמה ובקריאת שמע כוונתם מעלות השחר, בלי שיפרשו לנו להדיא דכן הוא. ובביאור הגר"א (סימן תנ"ט סוף ס"ק ה') חלק על המג"א ונקט שגם לענין קריאת שמע מנין השעות הוא מהנץ החמה, וכתב שם דגם המשמרות מסיימות בהנץ החמה ולא בעלות השחר, ודלא כתוס' (שם). (ולהנ"ל התוס' אדו לשיטתם בפסחים (דף יא:)) שנקטו שבכל מקום שעות היום מתחילות מעלות השחר, וע' במאמרו של הגרי"מ שלינגר זצ"ל, ראש ישיבת קול תורה, בספר הזכרון אש תמיד מעמוד תשפ"ה ואילך, שהאריך בביאור דברי התוס' בפסחים (שם). וע"ע בחזו"א (או"ח סימן י"ג ס"ק ג' ד"ה והמ"א) שדחה את ראיית המג"א הנ"ל באופן אחר.

ד] הזמן הראוי לאמירת סליחות

ונפ"מ מכל הנ"ל גם לענין זמן אמירת הסליחות לכתחילה, דזמנה הוא באשמורת כדאיתא בשו"ע (סימן תקפ"א ס"א), והיינו בסוף הלילה כדכתב במשנה ברורה שם (והכוונה היא לסוף האשמורת השלישית שהיא עת רצון, כדאיתא בשו"ע סימן א' ס"ב), דלתוס' ולמגן אברהם היינו קודם עלות השחר, ולהגר"א זמנה הוא סמוך להנץ החמה.

ה] ההכרעה להלכה בחשבון שעות היום

והנה המשנה ברורה (בסימן נ"ח ובכמה מקומות) לא הכריע להלכה כאילו שיטה לחשב את שעות היום, אולם הפוסקים שאחריו הכריעו דעיקר ההלכה כהגר"א ודעימיה, ע' חזו"א (שם ס"ק ד'), ובאגרות משה (או"ח א' סימן כ"ד) ובעוד פוסקים, ועוד יתבארו הדברים להלן אי"ה.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

ומ"מ נקטו הפוסקים שהמהדרים יחושו לשיטת המג"א (ומטו בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל כשם שאדם לא היה נוטל אתרוג הפסול לשיטת המג"א, כן אין לקרוא קריאת שמע לאחר שעבר זמן המג"א).

וישנה גם דיעה בפוסקים דמאחר שזמן קריאת שמע הוא לפי זמן קימה – אין הדבר משתנה לפי עונות השנה, והזמן הוא תמיד ג' שעות שוות אחר הנץ בימי ניסן ותשרי, והיו מקומות בהונגריה שנהגו כשיטה זו.

וכמו כן היו מקומות שהיו נוהגים להקל כשיטות שדי בקריאת הפסוק הראשון בזמן קריאת שמע, ודשרי לכתחילה לצאת ידי חובה בלא הברכות, והיו נוהגים לצאת ידי חובה באמירת שמע ישראל בנוסח "לעולם יהא אדם" וכו' שבקרבנות.

ו] כמה הוא זמן הילוך מיל

עוד נחלקו הפוסקים כמה זמן הוא שיעור הילוך מיל, שיש אומרים שהוא 18 דקות, וי"א שהוא 22.5 דקות.

ושורש המחלוקת היא בפירוש דברי הגמ' בפסחים (דף צד.): כמה מהלך אדם בינוני ביום י' פרסאות, ומעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין, משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבעת מילין, ע"כ, דיש לפרש בב' אופנים – או דהכוונה דמעלות השחר עד צאת הכוכבים הולך אדם י' פרסאות שהם מ' מילין, ומתוכם ל"ב מיל הם מהנץ החמה עד השקיעה (ועוד ד' מילין מעלות השחר עד הנץ החמה, ועוד ד' מילין מהשקיעה עד צאת הכוכבים), או שאדם הולך י' פרסאות מהנץ החמה ועד השקיעה ועוד ד' מיל מעלות השחר ועד הנץ החמה, וד' מיל מהשקיעה עד צאת הכוכבים (הוא צאת כל הכוכבים לשיטת הגר"א הנוקט שכבר לאחר 3/4 מיל יצאו ג' כוכבים וע"פ הדין כבר נקרא לילה), שרש"י פירש כצד הראשון, ובפיה"מ לרמב"ם (ריש ברכות) ובתרומת הדשן פירשו כצד השני. והנה פשוט שכוונת הגמ' ליום בינוני מימי ניסן ותשרי שבו יש י"ב שעות שוות מהזריחה עד השקיעה, שלרש"י מחלקים י"ב שעות שהם 720 דקות ל32 מיל, יוצא שזמן הילוך מיל הוא 22.5 דקות, ואילו לשיטה השנייה שמחלקים 720 דקות ל40 מיל יוצא שזמן הילוך מיל הוא 18 דקות.

(וישנה שיטה נוספת הסוברת שחמשה מיל יש בין עלות השחר להנץ ובין השקיעה לצאת הכוכבים, ולפ"ז היום מתחלק ל30 מיל, וזמן הילוך מיל הוא 24 דקות). וע' חזו"א שם ס"ק ב'.

ז] הנפ"מ מנידון זה

ונפ"מ מכל הנ"ל לכמה הלכות בתורה, לקביעת זמן עלות השחר וצאת הכוכבים דר"ת שהוא ד' מיל, האם מחשבים 90 דקות או 72 דקות. וכן לענין בצק שלא נראו עליו סימני חימוץ שלאחר זמן הילוך מיל חיישינן לחימוץ, האם הזמן הוא 18 דקות או 22.5 דקות. וכן לענין מליחה בדדיעבד די במליחה בזמן הילוך מיל – יש נפ"מ כמה הוא שיעור מיל.

ח] פסק ההלכה בנידון הנ"ל

והנה השו"ע פסק ששיעור המיל הוא 18 דקות בין לחומרא לענין חמץ (או"ח סימן תנ"ט ס"ב) בין לקולא לענין מליחה (יו"ד סימן ס"ט ס"ו).

אולם בביאור הלכה שם (סימן תנ"ט) הסתפק בזה וצידד דשמא בהפסד מרובה אפשר להקל בבצק שלא ראינו עליו סימני חימוץ להכשירו, וכן לאסור במליחה אף בדדיעבד כל שלא שהה כשיעור הזה. (ובחכמת בצלאל כלל ל' סימן ט' חשש להחמיר עד 24 דקות כשיטה שה' מיל ישנם מעלות השחר עד הנץ וכו').

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

אולם בחזו"א (שם אורח חיים סימן י"ג ס"ק א' וב') כתב שעיקר ההלכה היא ששיעור המיל הוא י"ח דקות, וע"ש שכתב שכן היא מסקנת הגר"א, ומכיון שכן מוכח בירושלמי הוכרעה בזה ההלכה. (וא"כ לפ"ז יצא שעלות השחר הוא 72 דקות לפני הנץ החמה).
וע' גם במאמרו של מוריניו הגרי"מ שלזינגר זצ"ל בספר הזכרון אש תמיד (עמוד תשפ"ה) שהוכיח שלפי הנראה לעינינו באופק ארץ ישראל בימי ניסן ותשרי עלות השחר הוא 72 דקות קודם הנץ ולא 90 דקות.

ט] אופנים שונים לחישוב זמני היום ע"פ שיטת המג"א

לאחר כל הנ"ל, בבואנו לחוש לשיטת המג"א ולחשב את היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים, יש לפנינו כמה אפשרויות:
א) לחשב את היום מעלות השחר (72 דקות או 90 דקות) עד צאת הכוכבים של הגאונים (13.5 דקות שהוא 3/4 מיל לשיטה ש18 דקות הוא מיל, או 17 דקות בקירוב לחשבון 3/4 מיל לשיטה שהמיל הוא 22.5 דקות).
ב) לחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים דר"ת, לפי חשבון 90 דקות לכאן ולכאן.
ג) לחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים דר"ת, לפי חשבון 72 דקות לכאן ולכאן.
(ולהנ"ל, ישנה אפשרות נוספת לחשב 120 דקות לכאן ולכאן, לסוברים דיש ה' מיל לכאן ולכאן, אולם רוב הפוסקים לא חששו לשיטה זו).

י] ראייה דאי אפשר לחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים דהגאונים

ולכאורה, מכיון שבארץ ישראל פשט המנהג ברוב הצבור כשיטת הגאונים והגר"א (ואכ"מ), במושכל ראשון היה עלינו לחשב כאפשרות א' הנ"ל, דהלא זהו היום לדיני התורה מעלות השחר עד צאת הכוכבים דהגאונים (אפשרות זו נדפסת בלוחות בשם זמן מג"א לחומרא), וכך היה החשבון בלוח ארץ ישראל להגרי"ט בשנים הראשונות, ויש שעד היום מדפיסים לפי חשבון זה.
אלא דכבר תמהו האחרונים (ע' משנת רבי אהרן שו"ת סימן ב', ובספר הזכרון אש תמיד מעמוד תשע"ט, ועוד), דלפ"ז יצא שחצות היום אינו כשהחמה במרכז השמים, דהלא השמש נמצאת במרכז השמים באמצע הזמן שבין הזריחה לשקיעה, ואם הזמן שמעלות השחר עד הזריחה אינו זהה לזמן שמהשקיעה עד צאת הכוכבים יוצא שחצות אינו כשהשמש במרכז, והלא מבואר בגמ' בכמה מקומות שבחצות החמה בראש כל אדם (ע' פסחים יב: ושם נט. וביומא כח: וכו'), ולכן שוב נקט הגרי"ט לחשב כאפשרות הג' הנ"ל.

יא] לשיטת הגאונים והגר"א בזמן צאת הכוכבים, על כרחך חשבון שעות היום הוא מהזריחה

והנה אף שמסברא לכאורה תמוהה שיטתו של הגרי"ט, דמחד גיסא נקט את צאת הכוכבים כהגאונים והגר"א, ואף לענין מוצאי שבת ויום הכפורים, ומאידך חישוב את שעות היום כשיטת ר"ת. אלא די"ל דחישוב שעות היום שאינו אלא סימן לזמן קימה וכו' נאמר לפי צאת כל הכוכבים (ומקביל לעלות השחר), אף דהלילה ההלכתי החל כבר לאחר יציאת ג' כוכבים. אולם שמעתי מאמרו"ר שליט"א דעדיין שיטה זו נסתרת לכאורה מדברי הגמ' בברכות (דף כו:): שאמרו שם שזמן תפילת המנחה לרבנן הוא עד סוף השעה הי"ב (ע"ש שאמרו דאי רבי יהודה אמר עד פלג המנחה ועד בכלל, א"כ ר"י היינו רבנן), ולחשבון הגרי"ט יצא שמותר להתפלל מנחה עד צאת הכוכבים דר"ת, וזה אי אפשר לאומר דהלא כבר הוי לילה לכל דיני התורה. וא"כ אדרבה מוכח מהנ"ל דלדידן דנוהגים בארץ ישראל כשיטת הגאונים והגר"א – על כרחך חשבון שעות היום היא מהנץ החמה, כשיטת הגר"א ודעימיה.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

ובאמת כבר רמז לכל זה המשנה ברורה (בסימן רל"ג בשער הציון ס"ק י"ד) שכתב שלדעת הגר"א וכו' בודאי פלג המנחה הוא שעה ורביע קודם השקיעה. (אלא דעדיין יש מקום לשיטה זו לפי מש"כ המג"א שאף הנוקטים לחשב מהזריחה עד השקיעה, לענין זמן קריאת שמע מחשבים מעלות השחר עד צאת הכוכבים, אלא דכבר הובא דהגר"א והחזו"א הכריעו דלא כדבריו).

יב] מסקנת הדברים

העולה מכל הנ"ל דהנוהגים לענין צאת השבת כשיטת הגאונים והגר"א, יכולים כמו כן להקל מעיקר הדין בזמן קריאת שמע כשיטת הגר"א להנ"ל דהא בהא תליא. ואף למה שנהגו רבים ושלמים לחוש לשיטת המג"א, התבאר שלכאורה אין מקום להחמיר לחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים דהגאונים. ועדיין אפשר לחשב את הזמן בב' אפשרויות – או לחשבון 90 דקות לעלות השחר וצאת הכוכבים, או לפי חשבון 72 דקות לעלות השחר וצאת הכוכבים, (ונפ"מ בין החשבונות הוא כ-8 עד 12 דקות), והגרימ"ט נקט להחמיר בזה ולחשב לפי 90 דקות, ולהנ"ל להכרעת החזו"א יש מקום להקל בזה (וכמו שנקט המג"א עצמו בסימן רל"ג), וכמש"כ גם לענין זה החזו"א (בסימן י"ג ס"ק ד'), ושמעתי מאאמור"ר שכן נהגו גם בבית הכנסת הגר"א בשערי חסד. [ואף המשנה ברורה שחשש (בסימן תנ"ט) לסוברים שמיל הוא 22.5 דקות, מ"מ ע' בדבריו (בסימן רס"א ס"ב בביאור הלכה ד"ה להקדים) שנקט דהא בהא תליא – שאם מחשבים את שעות היום מעלות השחר, א"כ מיל הוא 18 דקות, ואכמ"ל].